

UDK 930. 22 (497.6) "1203" : 930. 272 (497.6) "1203"
929.653 (497.6) "1203" : 273 (497.6) "1203"
Izlaganje sa naučnog skupa

DIPLOMATIČKO-PALEOGRAFSKA ANALIZA BOLINOPOILSKE ISPRAVE IZ 1203. GODINE

Milko Brković

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru

Ta isprava sadrži konvencionalne dijelove poput isprava srednjovjekovnih zapadnoeuropskih kancelarija. Sadrži uvod ili protokol, zatim tekst, kontekst ili pak korpus i zaključak ili eshatokol. Unutar te tri veće cjeline ili veća dijela sadržane su osnovne diplomatičke formule ili manje cjeline isprave. Tako protokol sadrži formulu datacije i intitulacije, korpus formulu naracije i dispozicije, a eshatokol formulu svjedoka, koroboracije, zakletve i komplecije. Od ranijih susjednih kancelarija ta je isprava po svojoj strukturi najbliža strukturi isprave srednjovjekovne kancelarije hrvatskih narodnih vladara, a od suvremenih kancelarija najbliža je strukturi srednjovjekovne bosanske banske isprave.

I. PROTOKOL

U protokolarnom ili uvodnom dijelu bolinopoilska isprava iz god. 1203. sadrži samo verbalnu invokaciju, jednu od triju sadržanih datacija cjelokupne isprave te intitulaciju. Ova isprava nema inskripcije (adrese) jer se dispozicija isprave stvara kod destinataru, odnosno donator i destinatar zajednički stvaraju objekt isprave.

Invokacija

U prijepisu *Vatikanskog registra* sačuvana je samo verbalna invokacija u obliku: *In nomine dei eterni creatoris omnium et humani generis redemptoris*. Prvotni je izvornik, na pergameni, zasigurno sadržavao i simboličku intitulaciju u obliku križa, koja je ispuštena prilikom prepisivanja u *Registaru*. Verbalna invokacija te analizira-

juće isprave donosi svetopisamski kršćanski zaziv jedinog Boga koji je ujedno stvo-ritelj svijeta i otkupitelj ljudskog roda. Ona je jedan od uobičajenih oblika verbalne invokacije srednjovjekovnih isprava.

Datacija

Prema sačuvanoj ispravi od 8. i 30. travnja 1203.¹ srednjovjekovni su se bosan-ski kršćani skupa sa svojim banom Kulinom odrekli navodne hereze i obvezali obdr-žavati odredbe Rimske crkve. U samoj se ispravi, uz 1203. godinu koja se nalazi u prvom dijelu isprave i njezine datacije, navode dva *data topica* i tri *data chronica*, naime, “*Anno ab ipsius incarnatione (dei eterni) M. CC. III. domini uero Innocentii pape III. anno VI*”, “*Actum apud Bosnam iuxta flumen loco qui vocatur Bolino Poi-li, sexto idus aprilis*” i “*Actum in Insula Regia II. kal. maii*”, od kojih se drugi odno-si na pravni čin isprave i koji je sporan a treći na samu ispravu kao dokument i koji nije sporan kao ni prva datacija te isprave.

Gdje se to navodno odreknuće doista zbilo? Odmah recimo da u dispoziciji te isprave nije upotrijebljen određeni izraz *abiuravimus*, pa to ne može ni biti *abjuraci-ja*, nego *abrenunciacija* jer je upotrijebljen izraz *abrenuntiamus*, i to samo jedanput u cijelom tekstu, koji pak više označava neku vrst neprovjerene uvrede negoli odre-

¹ Ispravu su objavili: Odoricus RAYNALDI, *Annales eccles.*, I, str. 150; Augustin THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I, (1198.-1549.), Roma, 1863., str. 20 (iz reg. an. VI. ep. 141); Franjo RAČKI, Bogomili i patareni, *Rad JAZU*, VII, Zagreb, 1867., str. 139 (prijevod na hrvatski jezik); PRAY, *Annales*, II, 397; Daniel FAR-LATI, *Illyricum sacrum*, IV, 46; KOLLER, *Historia*, I, 309; G. FEJER, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, (G. FEJER, *Codex diplomaticus*) II, 1, 145; Euzebije FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752* (E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*), Zagreb, 1892., str. 6 (regesta); Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (Codex diplomaticus)*, III, Zagreb, 1905., str. 24-25; Dragutin KNIEWALD, Vje-rodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima, *Rad Jugoslavenska akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 270, Zagreb, 1949., str. 127-129; Domink MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina*, sv. II, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana* (D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*), 2. izdanje, Chichago-Roma-Zürich-Toronto, 1979., str. 527-529; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., str. 59-62, skupa s prijevodom na hrvatski jezik i faksimilom iza str. 80. prema Reg. Vat. 5, fol. 103v; ISTI, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb, 2003., str. 79-83, skupa s prijevodom i faksimilom izvornika iz *Registra*, u dijelu datacije prije formule svjedoka ispuštena je oba puta veoma važna riječ *loco* koja mijenja smisao točnijeg ubicira-nja mjesta nastanka pravnog čina; i drugi.

knuća, odnosno označava da su optužbe bile lažne ili da se traži odreknuće od onoga što se možda dogodilo negdje drugdje a moglo bi se zgoditi i u Bosni. Također i sam kasniji učinak te dispozicije i općenito tradicija cjelokupne bolinopoilske isprave pokazali su da je stvarni cilj i rezultat bio dovođenje biskupa *latinskog jezika u liturgiju Bosanske biskupije*, i drugo, još važnije, da bi se što jače podvrglo bosanskog bana Kulina pod ugarsko-hrvatskog vladara.

Političko-vjerska klima i okruženje dolaska papinog legata u Bosnu bila je tome naklonjena. Bosanski je ban Kulin, naime, vazal ugarsko-hrvatskog kralja. Optužen je od dukljanskog vladara Vukana i splitskog nadbiskupa Bernarda da u svoju Banovinu prima krivovjerce. On sam nije proglašen krivovjercem jer se u doba ratovanja Bizanta s ugarsko-hrvatskim vladarom stavio na stranu potonjeg te nakon toga ispunjavao svoje feudalno-vazalne obveze prema svome suverenu ugarsko-hrvatskom vladaru i jer papi daje *kunske kože* ili *kune*. Bosanska je biskupija netom postala sufraganiya Dubrovačke nadbiskupije, a ban Kulin je najkasnije od god 1189. u izvršnim odnosima s Dubrovnikom. Četvrta je križarska vojna krajem 1202. okupirala i razrušila Zadar te se u njemu zadržala do kraja travnja 1203. Na putu prema Istoku križarima su se pridruživali razni poslanici, među kojima i papinski legati, koji su usputno rješavali razne crkvene i druge poslove. Papinski se legat i kapelan Ivan de Casemaris našao u Bosni u vrijeme kad su križari u Zadru, pa je moguće da je i on potkraj 1202. godine došao s njima u hrvatske krajeve. Vidjevši razaranje kršćanskog Zadra mnoge razočarane grupice otpadaju i bježe iz te križarske vojne, a oni koji su se vraćali kopnom prolazili su i kroz Bosnu.

Većina starije historiografije drži da je mjesto pravnog čina bolinopoilske isprave iz god. 1203. *Bilino Polje*, koje je danas sastavni dio grada Zenice. Najbliži izvor toj ispravi je četrdesetak godina mlađa isprava ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. kojom 20. srpnja 1244. potvrđuje posjede Bosanske biskupije, odnosno bosanskog biskupa.² Pojedinci se pozivaju na tu ispravu i drže da je predmetni toponim *Bolino Poili* iz isprave za 1203. godinu istovjetan s toponim *Belmapola* u župi Brod ili možda s *Bulino* (dvaput spomenuto za različite toponime) u Belinoj ispravi iz 1244.³ Međutim, taj se toponim *Bulino* u potonjem izvoru spominje bez dodatka *poila* ili *polja*, pa mu ga ne smijemo ni dodavati u ispravi, a još veću zabunu stvara isti toponim u župi (županiji) Neretvi koji se navodi na istom mjestu u Belinoj ispravi, te se onda ostaje pri toponimu *Belmapola* u županiji Brod kao mjestu nastanka te isprave. Odmah se može postaviti pitanje, da ako se *Belmapola* u županiji Brod odnosi na *Bilino polje* kod Zenice, kako je onda notar u istoj Belinoj ispravi iz 1244. par reda-

² *Codex diplomaticus*, IV. (1906.), str. 236-240.

³ ISTO, str. 239.

ka prije izraza *Belmapola* upotrijebio izraz *Knese pole* a ne *Knesapola*? Naime, proizlazi da je znao za pojam *polje* pa bi onda analogno *Kneževom polju* i *Bilino polje* napisao kao *Belme pole*, a ne kao *Belmapola*.

Konstantin Jireček⁴ i Franjo Jukić⁵ zastupaju mišljenje da toponim *Bolino Poili* iz predmetne isprave za god. 1203. odgovara toponimu *Bijelo Polje* kod Sutjeske, gdje se nalazi brdo Red.

Vjekoslav Klaić, u svojoj *Povijesti Bosne*, taj toponim jednostavno naziva *Bjelopolje* tik uz rijeku Bosnu i donosi dio izvornog podatka iz navođene isprave (*Bolino poili apud Bosnam iuxta flumen*) na koji se poziva.⁶

Vladimir Ćorović smatra da je *Bulino* u Vrhbosni istovjetno s *Bilnim* (*Bulinim*) poljem u Brodu, uz tvrdnju da je navodno *Bulino* kao mjesto uz katedralu najpogodnije za crkveni zbor.⁷

Marko Perojević i koautori u *Napretkovoju povijesti* izjednačavaju *Bolino Poili* s *Bilnim Poljem* na lijevoj strani rijeke Bosne u današnjoj Zenici.⁸ Štoviše, Krunoslav Draganović toponim *Belmapola* u župi Brod, koji je naveden u *Belinoj ispravi* iz god. 1244., tumači da je on genitiv riječi *Bilino polje*, u kojem slovo *m* s tri haste treba rastaviti u slova *i* i *n*. Ostajući dosljedan svome uvjerenju, kazuje da je na istom *Bilnom Polju* (*Bolino poili*) "pokraj rijeke Bosne održan sastanak Ivana de Casemaris s bosanskim patarenima 1203., te da radi izraza *pokraj rijeke* ne može stajati *Jiričekovo* i *Jukićevo* mišljenje po kojem bi to bilo *Bijelo Polje* kod Sutjeske.⁹ Na istom mjestu Draganović pobija i Ćorovićovo mišljenje držeći da se *Bulino* ne nalazi uz katedralu nego samo u istoj županiji s katedralom, ali u posve različitoj županiji s *Bilnim Poljem*, te da je katedrala u selu *Brdu* sagrađena nešto prije 1244. godine.¹⁰

Leon Petrović, u *Kršćanima Bosanske crkve*, bez puno dokazivanja drži da je toponim *Bolino Poili* istovjetan s *Bilino Polje* u Zenici u župi Brod (*in supa Bored Belmapola*), prema *Belinoj ispravi* iz 1244. godine.¹¹

Isto tako bez ikakvog dokazivanja, bar u svojoj *Bogomilskoj crkvi*, misli i Do-

⁴ Konstantin JIREČEK, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1876., str. 31.

⁵ Ivan Franjo JUKIĆ, *Zemljopis i poviestnica Bosne*, Zagreb, 18851., str. 34.

⁶ Vjekoslav KLAJČ, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882., str. 62.

⁷ Vladimir ĆOROVIĆ, *Historija Bosne*, Beograd, 1940., str. 172, bilj. ?

⁸ *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, Sarajevo, 1942., str. 213, bilješka 61, str. 214, 216, 715, 725, 751.

⁹ ISTO, str. 751.

¹⁰ ISTO.

¹¹ Leon PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, drugo izdanje, Mostar, 1999., str. 79, 83, 97.

minik Mandić.¹² Doduše, on u tom djelu naznačuje da je o tome više rekao u svome drugom djelu, to jest u *Državnoj i vjerskoj pripadnosti srednjovjekovne Bosne*. Međutim, osim što predmetni toponim čita različito od drugih, i tu samo konstatira da se u darovnici Bele IV. u županiji Brod spominje *Beloapola*, to jest *Bijela polja*, kao dobro Bosanske biskupije, gdje je god. 1203. održan sastanak papinskog legata Ivana Casemaris s banom Kulinom i *bosanskim krstjanima*. To se mjesto do pred Drugi svjetski rat zvalo *Bilino polje*, a nalazilo se na lijevoj obali Bosne oko jednu milju od predratne Zenice.¹³

I Sima Ćirković bez obrazloženja preuzima toponim Bilino Polje kraj rijeke Bosne.¹⁴

Marko Vego u svojoj knjizi *Naselja bosanske srednjovjekovne države* navodi *Bilino* (*Bulino*) u Zenici, bez *polja* i *poila*, na lijevoj obali Bosne.¹⁵ Nakon toga navodi i izvore koji bi se trebali odnositi na taj toponim. Međutim, iz njegovog tumačenja izvora nije jasno da li je to Bilino Polje u Zenici, za koje kasnije pretpostavlja da se to naselje nalazilo u većem naselju – Zenici.¹⁶ Vego stvara još veću zabunu što ne razdvaja značenje toponima *Bulino* u županijama Vrhbosni i Neretvi od toponima *Belmapola* u županiji Brod, kojoj je pripadala i kasnija Zenica s Bilinim Poljem. U navedenoj se Belinoj ispravi, par redaka prije, jasno navodi toponim *Knese pole*, pa bi tom logikom i *Belmapola*, kad bi se radilo o polju, bila pisana kao *Belmo pole* ili dvije riječi *Belma* i *pola*. Tridesetak godina kasnije Vego svoje prethodno mišljenje mijenja i približava istini, pa kaže da Bilino Polje nije istovjetno s Bilinim Poljem u Zenici, nego s današnjim *Topuzovim Poljem*, kod starog naselja Mile uz rijeku Bosnu, čiji je naziv nastao po imenu obitelji Topuz koja i danas postoji (1978.).¹⁷

U dataciji se, naime, izvornika jasno navodi da je isprava *actum apud Bosnam, iuxta flumen loco qui uocatur Bolino Poili*. Taj toponim iz izvornika stariji diploma-

127, 157, 163, 175, 179, 191, 192, 195, 198, 199, 216, 227, 228, 245, 251, 254, 256.

¹² D. MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 24, 29, 32, 95-97, 144, 166-168, 221, 224, 226, 229, 245, 303, 366, 377, 385, 465, 515.

¹³ ISTI, *Bosna i Hercegovina. Povijesno-kritička istraživanja*, I, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, 2. izdanje, Chicago-Rim, 1978., str. 89.

¹⁴ Sima ĆIRKOVIĆ, *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Beograd, 1964., str. 49, 55, 58.

¹⁵ Marko VEGO, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo, 1957., str. 12.

¹⁶ ISTO, str. 141.

¹⁷ M. VEGO, *Bosanski trgovci i dubrovački financijeri u drugoj polovici XV i prvoj polovici XVI stoljeća*, *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, XV-XVI, Dubrovnik, 1978., str. 54 (53-68).

tičari transkribiraju s velikim početnim slovima što bi trebalo značiti da su ga držali za naseljeno mjesto. Mi se, na temelju iznijetoga i onoga što slijedi, odlučujemo za toponim i samostan *Bolino Poilo* kod grada Bosne, jer držimo da se *actum* isprave od 8. travnja 1203., o kojoj je riječ, odnosi na *grad Bosna* uz *vjerojatno* istoimenu rijeku, budući se uz tadašnji grad Bosnu, kasnije Visoko, nalaze tri rijeke, i mjesto samostana (*loco*) *Bolino Poilo* ili možda *Bolina Poila*.¹⁸ Moglo se dogoditi da je pisar ili notar, kad je prepisivao ispravu u papinski *Registar*, zamijenio izraz *Bolino* s izrazom *Bolino te pole s poili*, ali je mala vjerojatnost da se to dogodilo dubrovačkom svećeniku, arcidakonu i k tomu notaru Marinu ili još manje nekom redovniku iz bolinopoilskog samostana. Diplomatičko-paleografska analiza predmetne isprave pokazuje da se radi o mjestu kog grada Bosne.

Materijalni ili moralni objekt pravnog čina i dispozicije navedene isprave iz 1203. godine obavljen je, dakle, kraj grada Bosne, uz rijeku, u samostanu ili u *loco* koji se zove *Bolino Poilo*, uz koje se vjerojatno nalazi i neko polje. To bi mjesto bilo prikladnije za potpisivanje tako važnog spisa od strane papina legata (kapelana) i njegove pratnje na jednoj i još desetak ljudi na drugoj strani, negoli na nekom polju. Polje asocira na velike narodne skupove ili sabore, ali se ovdje ne radi o mnoštvu puka već o njegovim predstavnicima na čelu s banom Kulinom, njegovom svitom i *priorima* nekoliko samostana bosanske banovine. Osim toga, što bi činio papin legat s pratnjom i *priorima* redovničke zajednice na polju uz rijeku početkom mjeseca travnja, kad se zna da je tom prilikom nastali dokument bogato sadržajni *traktat* iz povijesti Crkve za čiji je nastanak i ispisivanje bilo potrebno podosta vremena. Gdje su kroz to vrijeme boravili donatori toga spisa? S druge strane, zar bi ban Kulin primao tako visokog crkvenog predstavnika izvan svoje glavne prijestolnice? Zna se, pak, da je ona bila, kao i kasnijih njegovih nasljednika, u blizini teritorija za koji držimo da se na njemu nalazilo središte s gradom Bosnom. Pravni čin nije izvršen u gradu Bosni, nego u samostanu kod toga grada, pokraj rijeke, u mjestu zvano *Bolino Poilo*, jer je najveći broj redovničkih zajednica svih pokorničkih redova imao svoje nastambe u predgrađima ili u blizini većih naseljenih mjesta. Izraz *loco*, doduše, u izvorima najčešće označava naseljeno mjesto ali i samostan, a u našem primjeru sama redovnička nastamba znači naseljeno mjesto. Takva je praksa u početku bila i s benediktinskim i s franjevačkim nastambama, a prije njih i sa svim drugim sličnim zajednicama. I u samom se tekstu predmetne isprave nekoliko puta spominje izraz *loco* u značenju samostana i njegovih članova, koji jamče u ime sve braće i svih samostanskih zajednica, sa svim posjedima, da neće nikad slijediti krivovjerje i obve-

¹⁸ Isto je mišljenje, također uz obrazloženje, prije mene zastupao Petar RUNJE, *Pokornički pokret i franjevci trećoredci glagoljaši (13.-16.st.)*, Zagreb, 2001., str. 18-22.

zuju se da će u svim samostanima, gdje borave njihova braća, imati oratorije i svećenike i tako dalje. U prijevodu ta mjesta glase: Jamčimo u ime sviju koji pripadaju našoj zajednici i iz naših su *mjesta* (samostana); obećavamo da ćemo u svim našim *mjestima* (samostanima), gdje se nalaze zajednice braće, imati bogomolje u kojima ćemo se kao braća zajednički sastajati i javno pjevati noćni, jutarnji i dnevni časoslov; u svakom našem *mjestu* (samostanu) imat ćemo svećenike, koji moraju barem u nedjelje i na blagdane, prema crkvenim odredbama, misiti, ispovijedati i davati pokore.¹⁹ i tako dalje. U istom je značenju i *loco* u dataciji te isprave.

Ovdje donosimo 17 izvora, a ima ih i daleko više, koji govore da je postojao grad Bosna. Taj se grad prvi put u izvorima spominje u *Provinciale vetus*, popisu katoličkih biskupija u svijetu, nastalom u XI. stoljeću (između god. 1050. i 1088.) a sačuvanom u *Karolinškom kodeksu*, gdje se unutar metropolije Dalmacije i Hrvatske doslovno navodi Bosanska biskupija²⁰ i *civitas Bosna (grad Bosna)*. Za Dalmaciju i Hrvatsku u tom je popisu navedeno 19 gradova, poredanih po svoj prilici po starosti i veličini, koji su ujedno sjedišta biskupija. Iako pojedini povjesničari²¹ do danas, bez obrazloženja, drže da se taj pojam odnosi općenito na teritorij Bosne a ne na grad, mi držimo da nije vjerojatno da je od tih 19 spomenutih gradova Dalmacije i Hrvatske njih 18 izričito navedeno kao gradovi, za koje se i danas točno zna, a da je samo jedan, i to Bosna naveden kao širi pojam, tim prije što se pojedinačno za svih 19, uključujući i Bosnu, podjednako navodi da su *civitas (grad)*. U XI. st. Bo-

¹⁹ *Obligantes nos pro omnibus, qui sunt de nostra societate loca nostra; et in omnibus locis nostris, ubi fratrum conuentus commoratur, oratoria habebimus, in quibus fratres de nocte ad matutinas, et diebus ab horas cantandas publice simul conueniemus; per singula loca nostra habebimus sacerdotes, qui dominicis et festiuis diebus adminus missas secundum ordinem ecclesiasticum debeant celebrare, confessiones audire et penitentias tribuere.*

²⁰ *Patrologia latina*, izd. J. P. Migne, Paris, 1844.-1864., str. 98, 466.

²¹ Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, str. 711 – bez ikakvog obrazloženja kaže da je tu jasno da se radi o Basni kao biskupiji a ne gradu, iako na istoj stranici, kad navodi gradove u prijevodu, navodi i grad Bosnu. Također na istoj stranici navodi da se u *Provinciale vetus* spominje 20 gradova (valjda prema pogrešci u Migneu) Dalmacije i Hrvatske, što je i mene zavelo na pogrešku u mojoj knjizi *Srednjovjekovna Bosna i Hum – identitet i kontinuitet*, Mostar, 2002., str. 28, bilj. 87, međutim, u izvorniku se spominje njih 19. Kad govori o istom predmetu Dominik MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina*, 2. izdanje, Chicago-Rim, 1978., str. 460, piše da se Bosanska biskupija pod imenom grada Bosna (*civitas Bosna*) navodi u popisu *Provinciale vetus*, ali navodi 19 biskupskih središta, odnosno gradova Dalmacije i Hrvatske.

sna je jedna od banovina države hrvatskih narodnih vladara,²² kojoj je središte istoimeni grad Bosna na istoimenoj rijeci. Kronološkim redosljedom toponim se Bosna nadalje spominje u kronici (*Historia Salonitana*) Tome Arcidakona (*ex maiori parte apud Bosnam*);²³ u ispravi bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića god. 1334. (*datum in Bossina in curia nostra*);²⁴ god. 1348. u *knjizi* splitskih općinskih blagajnika (*guardianum Bosne*);²⁵ god. 1366. (29. III.) u ispravi bana Tvrtka (*scripta in Bosna*);²⁶ god. 1367. u odluci dubrovačkog Malog vijeća u kojoj se navodi *conventus sancti Nicolae de Bosna*;²⁷ ponovno 1367. u oporuci Andrije Prvoševa iz Splita (*bossinensis qui habitat Cetine, Bistrize, Clevne, Busane, Glamoz, Bosne, Ymote*);²⁸ god. 1387. u izjavi talijanskog heretika Jakova Beka (*in locum qui dicitur Boxena*);²⁹ god. 1404. (6. I.) u ispravi kralja Ostoje kojom vraća vojvodi Pavlu Klešiću oduzeta dobra i stavlja ga pod zaštitu djeda Crkve bosanske (*a vratismo mu njegov grad' u D'lamoči i sve njegov(o) što je Dlamoči bilo i u Dumni i u Bosni i primismo mu naš(o)om virom' i rotom' da ga kjemo u tom' u vsem' kripiti i držati i ...*);³⁰ god. 1407. kad Dubrovčani spominju Sigismundove isprave (*littera datas Bosnae*);³¹ god.

²² U bilješci *Supetarskog kartulara* navodi se koliko je banova biralo hrvatskog kralja kad bi umro bez nasljednika, zatim koji su to banovi i koliko ih je bilo od Svetopuka do Zvonimira. Od njih sedam, drugi po redu, između Hrvatske i Slavonije, izričito je naveden bosanski ban (*banus Bosniensis secundus*): Viktor NOVAK – Petar SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb, 1952., str. 230.

²³ Toma ARHIĐAKON, *Historia Salonitana*, izd. F. RAČKI; (T. ARHIĐAKON, *Historia Salonitana*) Zagreb, 1894., str. 79-80.

²⁴ *Codex diplomaticus*, X, str. 196.

²⁵ Državni arhiv u Zadru, *Spisi stare splitske općine*, kutija 1, svezak 3, svešćić 2, str. 11v (*Item solverunt pro nullo barche et hominibus qui portaverunt dominum fratrem Nicolaum, guardianum Bosne, Venecias libras XXVIII, solidos VI, parvulos VIII*).

²⁶ Šime LJUBIĆ, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* (Š. LJUBIĆ, *Listine*), IV, Zagreb, 1874., str. 84.

²⁷ Josip GELCHICH, *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum*, IV, Zagreb, 1895., str. 95.

²⁸ Državni arhiv u Zadru, *Splitski arhiv*, kutija 3, sv. 8, str. 101r-v, 18. VI. 1370.

²⁹ G. AMATI, *Processus contra valdenses, Archivio storico italiano*, ser. III, sv. II, dio I, Firenze, 1865., str. 53.

³⁰ Ljuba STOJANOVIĆ, *Stare srpske povelje i pisma* (Lj. STOJANOVIĆ, *Povelje i pisma*), I/1, Beograd – Srijemski Karlovci, 1929., str. 434.

³¹ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973., str. 231-232.

1408. (28. XII.) u ispravi bosanskog kralja Ostoje (*datum Bosnae*);³² 1417. u ispravi istoga kralja Ostoje (*Datum Bozne*);³³ 1456. u registama dvaju isprava bosanskog kralja Tomaša od 3. lipnja (*Bosnae*);³⁴ god. 1573. (26. VIII.) u jednoj konzultaciji o bosanskom episkopatu³⁵ u kojoj se kaže da *et sanctissimus dominus noster (s. Pius V.) dixit: fuisse civitatem Bosnam in illa provincia et ecclesiam, ut in provinciali romano, sed nunc esse destructam*, na čijim je ruševinama kasnije sagrađen grad Visoko s poznatim samostanom sv. Nikole (Mile), što pak ukazuje na to da je taj toponim bio dobro poznat franjevcima jer su njegov naziv dali ne samo vikariji i jednoj kustodiji nego i *domus Bosnensis* po kojem je samostanu dobio naslov i prvi poglavar opservanata u hrvatskim krajevima, odnosno *domus Bosnensis* je isto što i *locus s. Nicolai*, to jest Visoko koje je ujedno bilo prijestolnica bosanskih banova dok, radi veće sigurnosti i lakše obrane, nije prešla u Sutjesku; god. 1601. u navodu Mavra Orbinija da je Bosanska vikarija dobila ime po glavnom mjestu u kojem se nalaze franjevci;³⁶ naizmjenično lociranje franjevačkog kroničara kasnijeg doba samostana sv. Nikole u **Bosnu**, Mile i Visoko;³⁷ te na jednoj zemljopisnoj karti iz XVII. st. gdje se okolica Visokog naziva *Pobosanje*.³⁸ Doduše, ima pojedinaca koji smatraju da je grad Bosna kasnija Zenica.³⁹ Međutim, navedenih 17 izvora pokazuje da je naziv *Visoko* i *Podvisoko* potisnuo stariji naziv *Bosna* koji je bio središte istoimene stare hrvatske župe Bosne i sjedište jednog od banova Hrvatskog Kraljevstva, bana za Bosnu, gdje su zasigurno nakon 1102. stolovali i prvi bosanski banovi unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Već je spominjani Marko Vego dokazivao kako se vrlo često krivo uzimao izraz *apud Bosnam*, kao da se radi o pokrajini Bosni, a zapravo se vrlo često radilo o mjestu – gradu zvanom Bosna koje i on ubicira na mjestu današnjeg Visokog. Na temelju dvaju izvora Vego zaključuje da se naselje Bosna nalazilo uz rijeku Bosnu, a obuhvaćalo je današnje Visoko, Moštre, Biskupice i staro na-

³² E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 89.

³³ Milko BRKOVIĆ, Povelja bosanskog kralja Stjepana Ostoje iz godine 1417, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 26, *Razdio povijesnih znanosti*, 13/1986-1987, Zadar, 1987., str. 225-236.

³⁴ Š. LJUBIĆ, *Listine*, X, 86, 88.

³⁵ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 311.

³⁶ Mavro ORBINI, *Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601., str. 354.

³⁷ P. ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, str. 231-232.

³⁸ ISTO.

³⁹ Đuro BASLER, Gnostički elementi u temeljima crkve bosanske, *Radovi sa simpozija "Srdnjovjekovna Bosna i evropska kultura"*, Zenica, 1973, str. 267-276, osobito str. 273.

selje Mile, današnje Arnautoviće kod Visokog.⁴⁰ O tom je toponimu detaljnije pisao Pavao ANĐELIĆ, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska – stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973. i Mladen ANČIĆ, Gdje je podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, XX, Sarajevo, 1985., br. 21, 95-114. I sami događaji oko premještanja sjedišta Bosanske biskupije i Kaptola također upućuju na postojanje grada Bosne. I postojanje toponima *Vrhbosna* ukazuje da je zasigurno morao postojati i matični toponim *Bosna* od kojega je nastala Vrhbosna. Jedino i dalje ostaje nepoznato tko ga je i kada porušio, zato što nisu pronađeni izvori. Može se samo pretpostavljati da se to zbilo u doba dukljanskih vladara Mihovila i njegova sina Bodina, u doba bizantskog cara Emanuela I. Komnena (1143.-1180.), tatarske najezde (1241./1242.), prije ili poslije toga u jednom od prvih ugarskih pohoda na Bosnu ili u nekim drugim događanjima, što pak ispada iz okvira naslovljene teme.

Tako bi kratka diplomatičko-paleografska analiza jedne od triju datacija bolinopoilske isprave (*Actum apud Bosnam iuxta flumen loco qui vocatur Bolino Poili*) s našeg stajališta izgledala ovako: *Actum apud Bosnam* je sastavni dio topografskog ili zemljopisnog datuma. Taj izraz u ispravama uvijek dolazi uz naziv naselja gdje je napisan pravni čin. U našem slučaju to je učinjeno kod grada Bosne u samostanu koji se zvao *Bolino Poilo* ili možda *Bolina Poila*. Uz bezbroj primjera u ispravama, čije bi nas nabranje daleko odvelo, isti je izraz *actum* ponovno upotrijebljen na kraju iste bolinopoilske isprave i to u istom značenju (*Actum in Insula Regia*), jedina je razlika što je gore *apud* a ovdje *in*. *Iuxta flumen* isključuje prijedlog *apud* i nedvojbeno označava blizinu rijeke, najvjerojatnije rijeke Bosne, ali nije isključeno da bi to mogla biti i neka manja rječica kod grada Bosne, današnjeg Visokog. *Loco qui vocatur Bolino Poili* – u čemu *loco* označava redovničku zajednicu ili samostan za koji i sama datacija jasno kazuje da se zove *Bolino Poilo* ili možda *Bolina Poila*.

Držimo da je glavni razlog što su većina povjesničara u dosadašnjoj historiografiji držali da je bolinopoilska isprava izdana kod Zenice a ne kod Visokog, taj, da se u *historiografiji nije znalo za toponim Bosna!* O tom se toponimu počinje tek ponešto govoriti sedamdesetih godina prošlog stoljeća kada ga u magli spominju Marko Vego i Đuro Basler, a iza njih jasno ga osvjetljavaju pokojni Pavo Anđelić i Mladen Ančić.

Intitulacija

Intitulacija je bolinopoilske isprave iz god. 1203. spojena s kratkom naracijom koja se našla u protokolarnom dijelu isprave samo iz razloga što je organski poveza-

⁴⁰ M. VEGO, *Bosanski trgovci i dubrovački financijeri ...*, str. 53-55 (53-68).

na s intitulacijom. Ova je intitulacija donesena u skupnom obliku, a titulirane osobe su poglavari ili priori pojedinih samostanskih zajednica u Bosni za čija imena doznajemo u formulama svjedoka i subskripcije.

II. KORPUS ILI KONTEKST

Korpus, tekst ili kontekst bolinopoilske isprave iz god. 1203. sadrži formulu naracije i formulu dispozicije.

Naracija

Naracija je te isprave, kako smo naprijed rekli, organski spojena s intitulacijom i to iz razloga što sami titulirani priori kazuju okolnosti i kratku povijest nastanka isprave, odnosno samog pravnog čina. Oni su naime poglavari redovnika u Bosni čija se zajednica po uzoru na prvotnu Kristovu zajednicu međusobno naziva kršćanima, a sad je evo taj naziv zasmetao službenoj Rimskoj crkvi jer se navodno time čini nepravda ostalim kršćanima. Da bi pokazali da su daleko od bilo kakve pretenzije oni se javno odriču tog privilegija i u nazočnosti papinskog legata Ivana Casemarisa, dubrovačkog đakona Marina i bosanskog bana Kulina žele, u dispoziciji, pokazati da su pristaše Rimske crkve. Takva je naracija očekivana jer su zbivanja predmetne isprave posljedice događanja nakon Velikog crkvenog raskola. Međutim, iako se u ispravi radi o čisto vjerskim pitanjima, činjenica je da je nastali spor iniciran s političkog stajališta ugarske vlasti i ugarske Crkve te da su i posljedice imale politički učinak.

Dispozicija

Dispozicija je skupa s naracijom glavni povijesni sadržaj svake isprave pa tako i bolinopoilske iz god. 1203. Te su dvije diplomatičke formule izvor prvog reda za povijesne činjenice na temelju kojih, uz ostale izvore, povjesničari opisuju događaje određenog razdoblja. U ovom se slučaju radi o vjerskim istinama Katoličke crkve, koja preispituje kršćansku zajednicu u Bosni da li u njih vjeruje i da li ih prakticira.

I to je preispitivanje potaknuto političkim motivima. Naime, dubljom analizom dispozicije te isprave može se vidjeti da se od tih vjernika traži odreknuće nečega što se negdje drugdje dogodilo, odnosno odreknuće nečega što bi eventualno moglo nastati u bosanskoj katoličkoj zajednici. Stoga u dispoziciji te isprave i nije upotrijebljen određeni izraz *abiuravimus* nego *abrenuntiamus*, i to samo jedanput u cijelom tekstu, koji pak više označava neku vrst uvrede negoli odreknuća, odnosno označa-

va odreknuće onoga što se drugdje dogodilo te što bi se moglo i u Bosni zgoditi. Također i sami kasniji učinak te dispozicije i općenito tradicija cjelokupne bolinopolske isprave pokazali su da je stvarna cilj i rezultat bio dovodenje biskupa *latinaša* na biskupsku stolicu u Bosni, time automatski *latinski jezik u liturgiji*, i drugo, odnosno primarno i najvažnije, što jače podvrgavanje bosanskog bana Kulina pod ugarsko-hrvatskog vladara.

Prema kasnijim stranim izvorima ta je kršćanska zajednica upala u herezu a prema domaćima, osobito prema ispravama kasnijih bosansko-humskih srednjovjekovnih vladara i velmoža, tu nema krivovjerja.⁴¹ Ako je i bilo u dispoziciji bolinopolske isprave nepriznavanja katoličke ili pravoslavne crkvene vlasti, to pak ne spada u vjeru već u crkvenu disciplinu što pokazuje da su ti kršćani branili istinsku vjeru. Štoviše, oni nisu primali u svoje redovničke kuće i neće primiti ni jednoga manihejca ili kakvog drugog heretika za kojeg znaju da je takav. Iz toga proizlazi da oni jasno luče sebe od manihejaca i općenito heretika, ali nam ujedno potvrđuju da je takvih bilo u Bosni. Jedino su mogli znati da je netko uistinu heretik ako je takav živio s njima. To se odnosilo na svetopisamsku poruku i njezinu redovničku primijenjenost da svakog putnika namjernika treba primiti i nahraniti. To su, naime, činili i članovi bosanskih kršćana, a ako se tko pokazao krivovjercem oni su ga otpuštali. Iz te je isprave kao i iz drugih izvora vidljivo da bosanski kršćani štiju katoličke svece i blagdane. Kao i Katolička crkva velikim blagdanima drže Uskrs, Božić, Blagovijest, Uzašašće, Veliku Gospu, Sv. Petra i Pavla, Mihovila Arkandela, Sv. Stjepana Prvomučnika, Sv. svete i druge svece. Priznavali su i Stari i Novi zavjet, jer,

⁴¹ Do danas je historiografija o tome problemu podosta umnožena i on je poprilično dobro osvijetljen, ali još nije konačno riješen i stavljen na pravo mjesto. Naime, osnovni je problem u tome što vrsni povjesničari medievisti, koji su o tom problemu pisali, nisu ujedno i vrsni teolozi kako bi mogli do kraja problem domisliti, a s druge strane pojedini vrsni teolozi, koji su se time bavili, nisu ujedno dobri poznavatelji srednjovjekovne povijesti pa ni oni nisu mogli stvar do kraja razumjeti. S treće pak strane, tim su se bavili i oni koji su ujedno vrsni teolozi i vrsni povjesničari srednjovjekovlja, ali su članovi Katoličke crkve pa se nisu htjeli izvrgavati sankcijama nedodirljivosti papinskih predstava i Ugarske crkve u pogledu nepogrešivosti. U mnoštvu bibliografskih jedinica o pitanju ustrojstva i vjere bosanskih kršćana moglo bi se, po mom sudu, ograničiti na sljedeće najmjerodavnije: 1. Leon PETROVIĆ, *Kršćani bosanske crkve*, Sarajevo-Mostar, 1999., 2. Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb, 2003., 3. Dominik MANDIĆ, *Bogumilska crkva bosanskih kršćana*, Chicago, 1962. i 4. Sima ĆIRKOVIĆ, *Bosanska crkva u bosanskoj državi, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, I, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17, Sarajevo, 1987., a na druge samo *passim*. U pogledu samih izvora mišljenja sam da su domaći suvremeni izvori, osobito srednjovjekovne isprave bosanskih i humskih vladara, po tom pitanju mjerodavniji od stranih jer potonji indirektno govore o tom problemu.

iako je to doba vjerskih raspri kad su se teolozi i pojedine vjerske zajednice sporile da li su jednako svete knjige Starog i Novog zavjeta, njihovi predstavnici na redovničkim skupovima čitaju knjige obaju zavjeta. U dispoziciji se bolinopoilske isprave ne može naći da su bosanski kršćani nijekali ijednu vjersku istinu. Ljubin i Brage-ta, dvojica predstavnika tih kršćana, koje je papin legat de Casemaris poveo u Budim kralju Emeriku, kunu se te 1203. (30. IV.) na otoku Čepelu u svoje ime i svoje braće u Bosni i u ime bana Kulina da će sve opsluživati što je u njihovoj izjavi navedeno, štoviše i sve drugo što bi Rimska crkva od njih zatražila. Iz toga je vidljivo da su ti kršćani polagali zakletve. U dispoziciji iste bolinopoilske isprave priori kao predstavnici svih bosanskih kršćana obećaju da će se godišnje sedam puta pričešćivati iz čega proizlazi da su vjerovali u sakrament euharistije. Isti obećavaju da će opsluživati crkvene propise o postovima, kao i one koje su odredili njihovi glavari. Obećaju nadalje da će imati građene bogomolje a u svim svojim crkvama oltare i križeve. Iz toga je jasno da su im crkve zbog ratnih razaranja, siromaštva i drugih nedaća bile zapuštene i ostale bez križeva i svetih slika. Osim u načinu življenja, priori se i članovi njihove zajednice razlikuju i po odjeći od svjetovnjaka. To ukazuje da su redovnici, a po načinu življenja najbliži su benediktincima ako ne i istovjetni s njima. Na prigovor da se time hvale što sami sebi daju naziv *kršćani*, oni ponizno napuštaju taj naziv i počinju se zvati braćom kao i zapadni redovnici. To je ujedno bila ograda od raznih heretika koji su nazivom *kršćani* sami sebi laskali i prikrivali svoj protukatolički nauk. Papin je legat kod njih u prvom redu našao ispravnu katoličku vjeru, jer da nije drukčije bi se postavio. Njima je to bilo najvažnije pa im se nije bilo teško odreći nekih starinskih običaja koji su bili sekundarne važnosti. U njihovoj je vjeri Krist u središtu. I prema kasnijima domaćim izvorima za njih je Krist Bog, Stvoritelj, Utjelovitelj, Spasitelj i začetnik života. Težili su kršćanskoj savršenosti i stoga su se prozvali *kršćanima*, ili su ih drugi tako zvali, kako bi se razlikovali od običnih vjernika. Budući su svoje kršćanstvo iskreno živjeli, nije im bilo teško poslušati papina legata da se odsad nazivaju braćom, jer su i drugi vjernici kršćani. Iz dispozicije bolinopoilske isprave saznajemo i neke pojedinosti oko vrhovnog ustrojstva bosanskih kršćana. Njihovi priori, naime, obećavaju legatu da će kad umre *magister* ili u kasnijim izvorima *svr'šitel*, odsad pa za sva vremena *priores* ili *strojnici*, prethodno se posavjetovavši s braćom, koja se boje Boga, birati *prelata* (nadglednika, dje-da, duhovnog oca ili vrhovnog predstavnika), kojega će potvrđivati samo rimski biskup, odnosno papa. Slično je predviđeno i u benediktinskoj *Reguli* u članku šezdeset i četvrtom po kojem opata predlažu sva braća, a onda ga potvrđuje mjesni biskup ili susjedni opat. Uz ostalo i po tome se može pretpostaviti da je ta bosanska kršćanska zajednica pripadnica benediktinskog reda. Članovi bosanske kršćanske zajednice imenovanje prepuštaju papi, kako bi odagnali i najmanje sumnje u svoju vjeru i

iskrenost. Stoga smo uvjereni da tu nema krivovjerja, a kasnija su događanja pokazala da je za bosanskog biskupa umjesto narodnog čovjeka glagoljaša imenovan latinaš, umjesto glagoljaške liturgije na "barbarskom hrvatskom jeziku" preko dominikanaca i franjevaca u liturgiju bosanskih i humskih kršćana uveden je latinski jezik, koji je i u to doba uz hebrejski i grčki bio "sveti jezik" ili jezik na kojem se "dostojno moglo slaviti Boga". S druge strane i paralelno s prethodnim ugarska je vlast težila što više podvrći sebi bosanskog bana, doduše svoga vazala i feudalnog obveznika, a epitet *krivovjerje*, kojim je etiketiran skupa sa svojim podanicima, bio je polovica puta do toga cilja.

III. ESHATOKOL

Eshatokol ili zaključak bolinopoilske isprave sadrži opisnu subskripciju, drugu i treću dataciju, svjedoke, kompleciju u svojstvu koroboracije i opisnu zakletvu.

Subskripcija i svjedoci

Subskripcija je bolinopoilske isprave uslijedila prije druge ili glavne datacije u opisnom obliku, jer su izvorni potpisi stajali na pergameni, a ispušteni su kad je isprava prepisana u papinski *Registar*. Umjesto potpisa nakon datacije donesena su imena potpisnika, koji su svojim potpisom jamčili da su vjernici rimokatoličke vjere. To su priori redovničkih samostana u Bosni po imenu Dragiša, Ljubin, Brageta, Pribislav, Ljubin, Radoš i Vladoš, sve dakle osobe hrvatskih narodnih imena u sastavu starog tradicijskog hrvatskog broja sedam. Uz njih potpis stavlja i državni vrhovnik ban Kulin, po čemu je jasno da se ne radi samo o vjerskom već i o političkom činu, i predstavnik vrhovnika lokalne nadbiskupije dubrovački arciđakon i nadbiskupov kapelan Marin. Nabrojani potpisnici imaju ujedno i ulogu svjedoka, a i sudionika druge stranke u pravnom činu.

Komplecija s koroboracijom i opisnom zakletvom

Pored svjedoka koroboracija se bolinopoilske isprave svojim drugim dijelom realizira i u kompleciji ili dodatku sklopljenom pravnom činu, ispravi. Te dvije formule, skupa sa zakletvom, ostvaruju i nadopunjuju prethodne izvan glavnog mjesta nastanka isprave to jest na Kraljevom otoku Čepelu. Njima se osnažuje nastala isprava u Bosni na način da se iz grada Bosne šalje dvojicu svjedoka, redovnike Ljubina i Dražetu, uz pristanak njihovih poglavara ili priora i samoga bana Kulina, skupa s papinim legatom Ivanom, k ugarsko-hrvatskom kralju. Oni se zaklinju kralju, kaločkom nadbiskupu, pečujskom biskupu i mnogim drugim svjetovnim i crkvenim

predstavnicima vlasti da će cijela Bosna poštovati ono što su dogovorili u samostanu Bolino Poilo kod grada i rijeke Bosne. Ako Rimska crkva zatraži još što izvan toga dogovora, oni se kunu da će i to realizirati.

Kritički pristup stranim izvorima o srednjovjekovnim bosanskim i humskim kršćanima

Veliki broj dosadašnje historiografije upotrebljava izraze *bosansko-humski krstjani*. Točnije bi bilo *bosanski* i *humski* jer su Bosna i Hum tek od bana Stjepana II. Kotromanića postali državna cjelina, pod zajedničkim banom, a i tada su pa nadalje zadržale pojedine osobitosti država sastavnica kao u ostalom i druge državne jedinice unutar kasnijeg Bosanskog Kraljevstva. Termin *krstjani*, koji se doduše u tom obliku upotrebljava u domaćim izvorima, jest izričaj tadašnjeg pisanog hrvatskog govora pa bi ga trebalo pisati istaknuto, a u suvremenom hrvatskom jeziku, kojim većina hrvatskih autora pišu o njima, pisati ga kao *kršćani*, jer su oni doista bili istinski kršćani i bar u početku katolici. Oni se dakle sami u svojim izvorima nazivaju *krstjani*, prevedeno u današnji hrvatski jezik *kršćani*, a *bogumili*, *patareni*, *maniheji* i sve drugo jesu pogrdni nazivi za njih, na temelju kojih im se, bar prema stranim izvorima, svašta pripisivalo.

Brojni strani izvori sadrže analogije ili sličnosti ispovijedanja raznih krivovjercaca, što stvara bojznost o stvarnoj slici naučavanja bosanskih i humskih kršćana. Stoga su domaći izvori, u prvom redu isprave bosanskih i humskih vladara i velmoža, izvori prvog reda, koji su nastali i pisani upravo od onih koje su Mlečani, ugarska crkvena i svjetovna vlast, papinske odredbe i drugi saveznici, proglašavali krivovjercima u odnosu na vjeru Katoličke crkve, najmjerodavniji za ispravno poimanje naučavanja i djelovanja bosanskih i humskih kršćana. Kad bi se objektivno pristupilo stvarnom vjerovanju tih *krstjana* došlo bi se do spoznaje da su oni bili *katoličniji* i *ortodoksniji* vjernici od većine katolika i pravoslavaca toga vremena. Oni se, naime, kao i mnogobrojni egzaltirani poricatelji odveć materijaliziranog europskog kršćanstva u srednjem vijeku, iskreno zalažu za povratak izvornoj komunitarnosti Pracrkve, idealu prvih kršćana opisanom u apostolskim *Djelima* i u Pavlovim *poslanicama*. Prakticirajući život u duhu zajedništva u svakodnevnom dodiru s marginalnim ljudima: gradskom sirotinjom, prezaduženim ruralnim pučanstvom, žrtvama demografske eksplozije, gospodarskim i monetarnim transformacijama, bosanski su i humski kršćani ispravno shvatili da izobilje jednih u sebi uključuje bijedu drugih, ali su izlaz iz društvene krize uzaludno tražili u pesimističkom pogledu na svijet, pa su se onda i oni kao i mnoge druge lokalne kršćanske zajednice, uz blagoslov političkih ciljeva i jezične barijere, našli u sukobu s institucionalnom Crkvom i završili na listama krivovjercaca.

Već učenici Rački i njegovi sljedbenici priznaju da je teško uskladiti latinske i domaće izvore o bosansko-humskim kršćanima, posebno kad je riječ o njihovom vjeronjenu. Na temelju višestrukih analiza izvora može se doći do spoznaje da iz stranih latinskih izvora proizlazi da su bosanski i humski kršćani *krivovjerci*, a iz domaćih da su *pravovjerci*. Iz toga i proizlaze podvojena mišljenja u historiografiji o tom predmetu. Latinski ili zapadni izvori ni do danas nisu pretrpjeli kritiku. Prema pojedinim njihovim piscima krivovjere je i liturgija na narodnom jeziku, jer Bog *razumije molitvu samo na tri sveta jezika* - latinskom, grčkom i hebrejskom. Mnogi su članovi bosanskih i humskih kršćana redovnici, izdanci hrvatskih benediktinaca, bar do sredine XIII. stoljeća, protivnici grgurovske reforme, koji se zbog agresivne politike ugarske crkvene i svjetovne vlasti postupno počinju udaljavati od Rima. Upravo oko sredine XIII. st. bosanskim biskupom postaje *latinaš*, izmješta se biskupsko sjedište iz Bosne u Đakovo, a umjesto Dubrovnika metropolijom Bosanskoj biskupiji postaje Kaloča. Ironijom povijesti, biskup Ponsa, toliko hvaljeni i prekaljeni križarski borac, napušta "svoje stado" u do tada jedinstvenoj katoličkoj dijecezi u Bosni i prelazi u Đakovo, gdje se god. 1252. spominje kuća u kojoj stanuje bosanski biskup,⁴² a nešto kasnije (1255.) i katedrala Sv. Petra.⁴³

Već je spomenuto da strani latinski izvori ni do danas nisu pretrpjeli objektivnu i cjelovitu kritiku. Nakon višestoljetnog progona hrvatskog glagoljskog bogoslužja u hrvatskim i dalmatinskim biskupijama i mletačkog proskribiranja kršćanske zajednice u zaleđu Zadra (Suhovare) i omiških gusara, sve se više počinje govoriti o krivovjerju u Bosanskoj biskupiji. Teren su, dakle, pripremali Mlečani sa splitskim nadbiskupom Bernardom, porijeklom iz Italije, koji progona nepoželjne kršćane iz Splita i Trogira u Bosnu.⁴⁴ Prognanima se oduzimaju dobra i daju drugima. U igru su uvučene ugarske crkvene i svjetovne vlasti. Dukljanski kralj Vukan, čiji je veći dio kraljevstva na udaru pravoslavlja, iz vlastite računice optužuje nevinog bosanskog bana Kulina poradi gostoprimstva prognanika u Bosni.⁴⁵ Što su papin kapelan, legat Ivan de Casemaris i kapelan dubrovačkog nadbiskupa đakon Marin otkrili krivovjernog kod bosanskih kršćana na Bolinom Poilu? Ništa! I *Splitski statut* iz god. 1312. kad govori o krivovjercima govori neodređeno o njima, ali bez milosti donosi određen

⁴² *Codex diplomaticus*, IV, str. 494 (*In villa que uocatur Diaco et ante domum in qua habitabat episcopus Bosgnensis*).

⁴³ Ferdo ŠIŠIĆ, Nešto o bosansko-đakovačkoj biskupiji i đakovačkoj katedrali, *Godišnjica N. Čupića*, 44/1935., str. 60.

⁴⁴ *Codex diplomaticus*, II, str. 351.

⁴⁵ A. THEINER, *Vetera monumenta Slavorum*, I, str. 6.

iznos kazne.⁴⁶ Slične su odredbe i *Trogirskog statuta* iz XIV. stoljeća.⁴⁷ Za njih su krivovjerci pristaše *hrvatske Crkve*, kršćani koji se mole Bogu na hrvatskom ili *barbarskom* jeziku. Takve se nakon osude pretvaralo u pepeo, a njihova materijalna dobra dijelilo na pola službenicima državne i crkvene vlasti. Ako bi se tko usudio primiti optuženog ili reći da je nevin, i takvom je određivana novčana kazna. Sva će se ta inkvizitorska općenitost ponoviti i u Bosni. Zašto se prvi bosanski biskup latinaš, Ivan iz Wildeshausena, odriče biskupske časti i vlasti u Bosni?⁴⁸ On se, naime, kao pravi kršćanin uvjerio da u Bosni nije po srijedi krivovjerje, već nešto drugo. Dominikanci, ustvari, nisu imali u Bosni dovoljno posla pa su onda izmišljali probleme, kao na primjer *invalidnost* braka hrvatskih vjernika u Bosni i drugo. Slično je bilo i s franjevcima. Ta se dva reda, umjesto da složno i bratski rade, međusobno otimaju za Bosnu u kojoj borbi naklonošću mletačkih papa pobjeđuju potonji. Uz svoje primarno vjersko poslanje jedni su u službi ugarske a drugi mletačke politike. Prije Bosne takav se prizor odigrao u Hrvatskoj gdje se gase mnogi benediktinski samostani, a na njihovim temeljima podižu dominikanski i franjevački. U Bosanskoj vikariji sve do dolaska Turaka prevladava broj franjevac mletačkog podrijetla, a dolaskom Turaka, kad je bilo najpotrebnije širenje kršćanskih vjerskih istina, njih u Bosni nestaje i ostaju uglavnom samo domaći franjevci Hrvati. Današnji katolik s teološkom naobrazbom u pismu bosanskog *dida* Radomira iz god. 1404. (8. I.)⁴⁹ ne nalazi krivovjerja. Isto tako i u ispravi *dida* Mirohne god. 1427., koja započinje u ime Trojstva (U ime Oca i Sina i Svetoga Duha).⁵⁰ Gdje je tu krivovjerje? Nema ga ni na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima bosanskih i humskih kršćana. Natpis na *biligu*, *mramoru*, ili *kamiku*, kako oni sami nazivaju svoje nadgrobne spomenike, glasi na suvremenom hrvatskom: "Ovdje leži dobri gospodin (čovjek) gost Mišljen komu je Abraham po zakonu priredio veliko gostoprimstvo. Dobri gospodine (čovječe), kad dođeš pred našega jedinog Gospodina Isusa spomeni se i nas njegovih slugu. Pisa G. M."⁵¹ Gdje je tu krivovjerje? Slično je i na *biligu* gosta Milutina: "U ime tvo-

⁴⁶ Muzej grada Splita, Ms. I, fol. 5v-6r; *Statut grada Splita*, Split, 1987., str. 7-8.

⁴⁷ *Statut grada Trogira*, Split, 1988., str. 7-8.

⁴⁸ *Codex diplomaticus*, III, str. 444-445.

⁴⁹ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., str. 119-120.

⁵⁰ P. ANĐELIĆ, Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja u falsifikatima Ivana Tomke Marnavića, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Arheologija, N.S., sv. XXVI/1971., str. 348-349 (347-360, prema rukopisu iz Dubrovnika).

⁵¹ Ćiro TRUHELKA, Natpisi iz sjeverne i istočne Bosne, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 7/1895., str. 337.

je prečista Trojice, bilig gospodina gosta Milutina rodom iz Cernice...".⁵² Ima li ga tu? Pismo franjevca Ivana Kapistrana papi Kalistu od 4. srpnja 1455.⁵³ ništa konkretno ne govori o krivovjerju bosanskih i humskih kršćana. Sve se u njemu navedene općenitosti odnose općenito na krivovjerce, kao i u mnogim drugim latinskim izvorima. Zar prisega predstavnika kršćana Bosanskog kraljevstva pred papom Pijom II. od 14. svibnja 1461.⁵⁴ nije jasan dokaz pravovjernosti tih kršćana? Ako ih je Inkvizicija ostavila na životu, onda su stvarno bili bolji kršćani od onih koji su okruživali papu Pija II. U dokumentu *salvum conductum* danom gostu Radinu Butkoviću od strane Senata Mletačke Republike 10. ožujka 1466.⁵⁵ nema ni trunke krivovjerja. Latinski su izvori puni općenitosti o krivovjerju koje se pripisivalo bosanskim i humskim kršćanima, iako nije imalo veze s njima. Rajner Sacconi u svojoj *Sumi o katarima i leonistima* 1250. godine⁵⁶ navodi za slavonsku, filadelfijsku, grčku, bugarsku i dragovičku krivovjersku crkvu sve zajedno oko 500 članova, a tolika se buka dizala oko krivovjerja u Bosni. Petar iz Bodroga u *Kratkom pregledu početaka Ugarske dominikanske provincije* oko god. 1259.⁵⁷ općenito navodi krivovjerce u Bosni i Dalmaciji, koje naziva *Slavonskom crkvom*, navodeći i njihovo spaljivanje na lomači, ali ništa konkretno ne donosi o kakvom se krivovjerju radi. Izjava Jakova Becha iz Chierija pred inkvizicijskim sudom 1388. godine⁵⁸ ne može biti mjerodavan sud o bosansko-humskim kršćanima, jer je dana pod prisilom. Ništa od zabluda krivovjercara iz Chierija nema u vjerovanju bosansko-humskih kršćana, bar prema sačuvanim bosansko-humskim izvorima. U *Komentarima o čudnim stvarima* pape Pija II. navodi se oko 40 tobožnjih heretičkih prvaka koji su iz Bosne pribjegli humskom vladaru Stjepanu Vukčiću Kosači. Trojicu je njihovih prvaka ninski biskup Natalis de Venetis, karmelićanin, doveo svezane papi Piju II., koji ih je navodno poučio o kršćanskoj dogmi i privolio da prihvate dokumente Rimske crkve. Sva trojica su vraćena bosanskom kralju, navode isti *Komentari*, od kojih su dvojica ostali u katoličkoj vjeri, a treći je tijekom sprovođenja ponovno pribjegao Stjepanu Vukčiću Kosači.⁵⁹ Zar sve-

⁵² Vladimir SKARIĆ, Grob i grobni spomenik gosta Milutina na Humskom u fočanskom srezu, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 46/1934., str. 79-82.

⁵³ E. FERMEŃŽIN, *Acta Bosnae*, str. 224-226.

⁵⁴ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb, 2003., str. 114-117.

⁵⁵ ISTO, str. 118-119.

⁵⁶ ISTO, str. 132-133.

⁵⁷ ISTO, str. 134-135.

⁵⁸ ISTO, str. 140-145.

⁵⁹ ISTO, str. 146-149.

zan i maltretiran čovjek može postati istinski katolik? Ovdje se očito radilo o političkoj podobnosti, u što se po svoj prilici uvjerio i sam papa, po kojoj je dvojici oprostjen prijestup a trećemu nije te je stoga ponovno pribjegao susjednom vladaru.

Ni latinski literarno-teološki spisi o bosansko-humskim kršćanima do danas nisu pretrpjeli objektivnu i potpunu kritiku. Izvrstan primjer za to je *Rasprava između rimokatolika i bosanskog patarena*, koju je oko 1250. godine vjerojatno sastavio Pavao Dalmatinac.⁶⁰ Autor je toga izvora, dakle, učeni dominikanac, sveučilišni profesor u Bologni, a po svoj prilici dalmatinski Mlečanin, što dovoljno govori u kojem će se pravcu voditi rasprava. Mnogi su upiti u njegovoj raspravi neodređeni i ne tiču se bosanskih i humskih kršćana. Navodnom se bosanskom patarenu mnoga pitanja stavljaju u usta i onda se na njih daju školska objašnjenja. Cijela rasprava izgleda kao da je unaprijed sastavljena u kabinetu učenog teologa, ili je stvarana pod prisilom nad nekim nepoćudnim redovnikom. Optužbe su unaprijed formulirane i odnose se općenito na krivovjerje, a žrtveni sugovornik bi trebao biti bosanski kršćanin. Ako je u vrijeme te rasprave postojalo krivovjerje u Bosni, zašto se onda prenosilo sjedište Bosanske biskupije u Đakovo? Zašto se dominikanci i franjevci otimaju o inkvizitorsku službu u Bosni, umjesto da zajednički djeluju na suzbijanju krivovjerja ako ga ima? Prvi dio rasprave govorio o razlici u krštavanju, a bosansko-humski izvori jasno svjedoče o istovjetnosti sakramenta krštenja bosanskih i humskih kršćana s rimokatoličkim. Zar se u povijesti Crkve među teolozima nisu vodile rasprave o valjanosti krštavanja? *Rimokatolik* stavlja u usta navodnom bosanskom *krivovjercu* da su on i njegova bosanska brda raskol i da je rimokatolicima glava Krist. Zar i bosansko-humskim kršćanima nije središte Krist? Učeni teolog iznosi općeniti prigovor herecicima pa onda preko leđa bosanskih kršćana kaže da su pobjegli ili u brda Lombardije ili u brda Bosne. Zaključuje da je prava vjera u gradovima s popločanim trgovima i kamenim zgradama i crkvama, gdje su biskupi i učeni ljudi, a ne u brdima, šumama, šikarjem i drvenim nastambama. Zar Bog nije nazočan u svakom kršćaninu gdje se god on nalazio? Zašto je onda Isus održao govor na Gori, zašto je molio na osami (u Getsemaniju), zašto je učinio mnoga čuda na otvorenom, u prirodi, zašto je ozdravljao ljude u siromašnim kućama od trstike i slične obične građe i tako redom? Samaritansko milosrđe bosansko-humskih kršćana učeni *rimokatolik* proglašava krivovjerjem, jer tobože čine djela milosrđa prema otpadnicima. Usporedba se s vukovima nikako ne može odnositi na bosansko-humske kršćane. Oni su upravo oni koji trpe razdiranje od strane članova mletačke i ugarske političke i crkvene vlasti u vučjoj koži. To i sam *rimokatolik* potvrđuje kad u nastavku rasprave kaže da ih progone radi toga što po rimokatoličkom uvjerenju uništavaju vjeru. Prigovara im da iz Sve-

⁶⁰ ISTO, str. 153- 233.

tog pisma uzimaju ono što na njih ne spada, navodi načine starozavjetnog progona, svrstava se na stranu božjih miljenika, kao da je Bog samo njegov i njegovih prijatelja. Čak i u pitanju suzdržljivog življenja i ishrane pronalazi razloge za progona bosanskih kršćana. I kad ga navodni *krivovjerac* pita zašto se progoni samo njih u Bosni, *rimokatolik* donosi tri razloga koje pak opravdava svetopisamskim citatima. I tako dalje. Nakon raspravljanja o Ivanu Krstitelju i prelaska na razgovor o uskrsnuću tijela *rimokatolik* u osobi učenog profesora u navedenoj raspravi preuzima monolog do kraja razgovora. Na samom kraju rasprave daje preporuku u prijetećem tonu, što pokazuje da je sugovornik bio ili pred inkvizicijskim sudom ili je rasprava napisana u kabinetu kao uputstvo onima koji su na terenu obavljali inkvizicijski posao.

Slično je i s ostalim stranim, osobito latinskim izvorima čiji su tvorci protivnici liturgije na hrvatskom crkvenom jeziku i pobornici određenih političkih interesa. Primjerice, Toma Arhidakon, kao Bogu posvećena osoba, osobno sudjeluje u paljenju starohrvatskog sela Ostroga i ubijanju hrvatskog življa, rušenju njihove crkve, izbacivanju kostiju iz grobova starih Hrvata, sudjeluje u mučenju i odvođenju življa u tamnice. On je mrzitelj svega što je hrvatsko (gotsko), osim otetih hrvatskih dobara. Zar izvor takva pisca ne treba kritiku? Njegov iskaz o braći Aristodiju i Mateju, sinovima Zorobabelovim, upravo potvrđuje njegovu neobjektivnost o poimanju krivovjerja.⁶¹

Ni izvori kojima su tvorci franjevci nisu kritički obrađeni. Već do njihova doba bosanski su i humski kršćani uvelike izvikani kao krivovjerci. Sam je dolazak franjevaca u Bosnu njihov imperativ za širenje njihova reda i politički interes Mlečana. S druge strane, franjevci djeluju u Bosni upravo u doba kad je papinstvo u velikoj кризи (*avignonsko sužanjstvo*) i kad je Crkva iznutra uzdrmana. U općoj nestašici klera u Bosni i Humu franjevci nalaze potporu u svećenicima glagoljašima (*sacerdotes rustici*), liturgijskim i kulturnim nastavljačima tradicije srednjovjekovnih hrvatskih glagoljaša. U liturgijskom i kulturnom pogledu spomenuti su svećenici čuvali i nastavljali tradicije srednjovjekovnih hrvatskih glagoljaša po Bosni i Dalmaciji. Služili su se rimskim obredom, staroslavenskim jezikom, glagoljskim pismom, odnosno u Poljicima, Humu i Bosni, već od srednjeg vijeka, praktičnijom bosanicom. Djelovanje glagoljaša je na poseban način odražavalo individualnost hrvatskog naroda, pa su upravo radi toga tuđinske vlasti i strani kulturni utjecaji, pod kojima su stoljećima bili Hum i Bosna, nastojali ih iskorijeniti. Teološko znanje tih narodnih svećenika, seljaka ređenih običajima domovine, to jest nekanonski, nije uvijek na visini intelektualnog odgoja franjevaca, koji će ih nazivati *svećenicima-jezgrašima*. To su bili revni i pobožni svećenici među kojima nije bilo otpadnika od vjere, pogotovo ne na

⁶¹ ISTO, str. 252-253.

neku nekršćansku sljedbu. Puk ih je poštivao kao revne pastire, pomalo sažaljevao i smatrao svojim pravim narodnim svećenicima, često i onima od pluga i motike. Svećenici glagoljaši cijelog su života smatrani nekom vrstom nižih kapelana, vezanih uz rodno mjesto i roditeljski dom, ali su u *krizno doba* bili dragocjena pomoć franjevci-
ma, o čemu svjedoče i *Dubia* (nejasnoće), koje je fra Bartol Alvernski, vikar bosanskih franjevaca, god. 1372. uputio papinskoj kuriji u Avognon.⁶² Ti glagoljaši ne znaju niti za *raskol* već jednostavno ispovijedaju Krista i temelj vjere, kako nam svjedoče navedena franjevačka *Dubia*. U takvim upitima papinska im kurija priznaje krštavanje i vršenje drugih katoličkih službi, iz čega proizlazi da su krštavali i prije dolaska franjevaca u Bosnu, a time ujedno da nisu ni krivovjerci. Službena ih, dakle, Katolička crkva priznaje svećenicima, ali ređenim *nekanonski*. Zar takvi kršćani vjeruju u krivog Boga? Oni su ti provikani *krstjani* ili *patareni u latinskim izvorima*. Novija historiografija, osobito franjevačka, kategorički niječe postojanje takvih ili sličnih svećenika, što je i razumljivo jer bi u protivnom ispalo da su franjevci ponovno krštavali bosansko-humski hrvatski puk. Treba upozoriti da sačuvani popis zabluda⁶³ koje tobože bosanski *patareni* zajednički drže i vjeruju ne može izdržati kritiku i da je sastavljen od općenitih pitanja raznih krivovjerja.

Kritičkim pristupanjem i stranim i domaćim izvorima naše bi se mišljenje u najkraćim crtama moglo ovako sažeti: Na temelju domaćih izvora, u prvom redu isprava bosansko-humskih vladara i velmoža, bosanski i humski srednjovjekovni kršćani nisu krivovjerci jer su priznavali sve sakramente. To smo detaljnije dokazivali na drugom mjestu.⁶⁴ Oni su od početka istinski kršćani rimskog obreda, koje su zbog jezičnih i političkih razloga mletačke i ugarske crkvene i svjetovne vlasti sve više oda-lečivale od Rima.■

Prilog:

Tekst isprave s razgraničenim diplomatičkim formulama

1) In nomine dei eterni creatoris omnium et humani generis redemptoris. 2) Anno ab ipsius incarnatione M.CC.III., domini vero Innocentii pape III. anno VI. 3) Nos priores illorum hominum, qui hactenus singulariter Christiani nominis prerogativa vocati sumus in territorio Bosne, omnium vice constituti, pro omnibus qui supra de no-

⁶² ISTO, str. 254-281.

⁶³ ISTO, str. 282- 285.

⁶⁴ M. BRKOVIĆ, *Srednjovjekovna Bosna i Hum – identitet i kontinuitet*, Mostar, 2002., str. 106-133; 142-166.

stra societate fraternitatis in presentia domini Johannis de Casemaris capellani summi pontificis et romane ecclesie in Bosna propter hoc delegati, presente patrono bano Culino domino Bosne, 4) promittimus coram deo et sanctis eius, stare ordinationi et mandatis sancte romane ecclesie tam de vita et conversatione nostra, quam ipsius obsecundare obedientie et vivere institutis, obligantes nos pro omnibus, qui sunt de nostra societate et loca nostra cum possessionibus et rebus omnibus, si aliquo tempore deinceps sectati fuerimus hereticam pravitatem. In primis abrenuntiamus scismati, quo dicimur infamati et romanam ecclesiam matrem nostram caput totius ecclesiastice unitatis recognoscimus et in omnibus locis nostris, ubi fratrum conventus commoratur, oratoria habebimus, in quibus fratres de nocte ad matutinas et diebus ad horas contandas publice simul conveniemus. In omnibus autem ecclesiis habebimus altaria et cruces, libros vero tam novi quam veteris testamenti, sicut facit ecclesia romana, legemus. Per singula loca nostra habebimus sacerdotes, qui dominicis et festivis diebus adminus missas secundum ordinem ecclesiasticum debeant celebrare, confessiones audire et penitentias tribuere. Cemetaria habebimus iuxta oratoria, in quibus fratres sepeliantur et adventantes, si casu ibi obierint. Septies in anno adminus corpus domini de manu sacerdotis accipiemus, scilicet in natali domini, pascha, pentecoste, natali apostolorum Petri et Pauli, assumptione virginis Marie, nativitate eiusdem et omnium sanctorum commemoratione, que celebratur in kalendis novembris. Ieiunia constituta ab ecclesia observabimus, et ea que maiores nostri provide preceperunt custodiamus. Femine vero que de nostra erunt religione, a viris separate erunt tam in dormitoriis quam refectoriis et nullus fratrum solus cum sola confabulabitur, unde possit sinistra suspicio suboriri. Neque de cetero recipiemus aliquem vel aliquam coniugatam nisi mutuo consensu, continentia promissa, ambo pariter convertantur. Festivitates autem sanctorum a sanctis patribus ordinatas celebrabimus, et nullum deinceps ex certa scientia manicheum vel alium hereticum ad habitandum nobiscum recipiemus. Et sicut seperamur ab aliis secularibus vita et conversatione, ita etiam habitu secernemur vestimentorum: que vestimenta erunt clausa, non colorata, usque ad talos mensurata. Nos autem de cetero non Christianos, sicut hactenus, sed fratres nos nominabimus, ne singularitate nominis aliis Christianis iniuria inferatur. Mortuo vero magistro, de hinc usque in perpetuum priores cum consilio fratrum deum timentium eligent prelatum a romano tantum pontifice confirmandum, et si quid aliud ecclesia romana addere vel minuere voluerit, cum devotione recipiemus et observabimus. 5) Quod ut in perpetuum robur obtineat, nostra subscriptione firmamus. 6) Actum apud Bosnam, iuxta flumen loco qui vocatur Bolino Poili, sexto idus aprilis. 7) Dragjice, Lubin, Bergela, Pribis, Luben, Rados, Bladosius, banus Culinus, Marinus archidiaconus Ragusii subscripsimus. 8) Deinde nos Lubin et Brageta ex voluntate omnium fratrum in Bosna et ipsius bani Culini, eum eodem domino J(ohanne) capelano ad H(emericum) illustrem Ungarie et christianissimum regem euntes, in presentia ipsius regis et venerabilis (Johannis) Colocensis archiepiscopi et (Calani) Quinqueecclesiensis episcopi et aliorum multorum 9) in persona omnium iuravimus hec statua servare, et si qua alia ecclesia romana super nos ordinare voluerit, et secundum fidem catholicam constitu-

ere. 10) Actum in Insula Regia II. kal. maii.⁶⁵

1) verbalna invokacija; 2) opća datacija; 3) intitulacija s kratkom naracijom; 4) dispozicija; 5) opisna subskripcija čija je realizacija slijedila na pergameni; 6) druga datacija koja sadrži konkretan *actum georaphicae* i *actum temporale*; 7) svjedoci i ujedno *subscriptori* u svojstvu druge pravne stranke; 8) komplekcija u svojstvu koroboracije; 9) opisna zakletva; 10) treća datacija – različita od druge pod 7) s *actum geographiche* i *actum temporale*

Prijevod na hrvatski jezik

U ime vječnoga Boga, stvoritelja svega i otkupitelja ljudskog roda, godine 1203. od njegova utjelovljenja, šeste godine (pontifikata) gospodina pape Inocenta III. Mi, priori onih ljudi, koji smo se dosad na poseban način nazivali povlasticom kršćanskog imena na području Bosne, izabrani kao predstavnici svih u ime sviju koji pripadaju bratstvu naše zejednice, u prisutnosti gospodina Ivana Casamarisa, kapelana vrhovnoga svećenika i od Rimske crkve u Bosnu zbog toga poslanog, u prisutnosti gospodina bana Kulina, gospodara Bosne, obećajemo pred Bogom i njegovim svetima da ćemo ostati vjerni naredbama i zapovijedima svete Crkve u životu i u vladanju našem kao i da ćemo slušati i živjeti prema njezinim naredbama. Jamčimo u ime sviju koji pripadaju našoj zajednici i iz naših su mjesta, sa svom imovinom i stvarima, da nikad ubuduće nećemo slijediti opačinu krivovjersva. U prvom redu odričemo se raskola, zbog kojega smo ozloglašeni, i priznajemo Rimsku crkvu, našu majku, glavom svega crkvenog jedinstva. U svim našim mjestima, gdje braća zajedno žive, imat ćemo bogomolje u kojima ćemo se kao braća zajednički sastajati da javno pjevamo noćne, jutarnje i dnevne časove. U svim ćemo crkvama imati oltare i križeve, knjige, kako Novog, tako i Starog zavjeta, čitat ćemo kako to čini Rimaska crkva. U svakom našem mjestu imat ćemo svećenike, koji moraju barem u nedjelje i blagdane, prema crkvenim odredbama, čitati mise, slušati ispovijedi i davati pokore. Pokraj bogomolja imat ćemo groblja, u kojima će se pokapati braća i došljaci, ako ondje slučajno umru. Naj-

⁶⁵ Tekst isprave uzet prema: Tadija SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. III, Zagreb, 1905., str. 24-25. Između ostalih ispravu su prema izvorniku, iz *Reg. Vat. 5*, fol. 103v, objavili: Augustin THEINER, *Monum. Slavorum*, I, 20; PRAY, *Annales*, II, 397; Daniel FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV, 46; KOLLER, *Historia*, I, 309; G. FEJÉR, *Codex*, II, 1, 145; Euzebijje FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Zagreb, 1892., str. 6, br. XXXI. (regesta); Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., str. 59-62, skupa s prijevodom na hrvatski jezik i faksimilom iz *Vatikanskog registra* (nakon str. 80); ISTI, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb, 2003., str. 79-83, također skupa s prijevodom na hrvatski jezik i faksimilom iz istog *Registra* (oba puta u transkripciji teksta druge datacije ispuštena kapitalna riječ *loco*).

manje sedam puta na godinu iz ruku svećenika primat ćemo tijelo Gospodnje, a to znači: na Božić, Uskrs, Duhove, Blagdan apostola Petra i Pavla, Uznesenje Djevice Marije, na njezino rođenje i na spomendan svih svetih, koji se slavi prvoga studenoga. Od Crkve određene postove obdržavat ćemo i čuvati ono što su naši stari mudro odredili. Žene, koje budu pripadale našoj družbi, bit će odijeljene od muškaraca i u spavaonicama i u blagavaonicama, a nitko od braće neće sam sa samom razgovarati, ako bi odatle mogla proizaći zla sumnja. Niti ćemo unaprijed primati nekoga ili neku udanu, osim ako se uzajamnim sporazumom, obećavši uzdržljivost, oboje zajednički obrate. Slavit ćemo svetačke blagdane određene od svetih otaca i nikoga, za kojega bismo sa sigurnošću znali da je manihejac ili neki drugi krivovjerac, nećemo primiti da s nama stanuje, i kako smo odijeljeni od ostalih svjetovnjaka životom i vladanjem, tako ćemo se također razlikovati odjećom, koja će biti zatvorena, nebojena (ne šarena), izmjerena do gležnja. Od sada se nećemo nazivati kršćanima, kao do sada, nego braćom, da ne bismo, sebi pripisujući to ime, drugim kršćanima nanosili nepravdu. Kad umre učitelj, od sada za vazda, priori s vijećem braće, bojeći se Boga, izabrat će starješinu kojega treba potvrditi rimski svećenik. I ako Rimski crkva bude htjela nešto dodati ili ublažiti, vjerno ćemo prihvatiti i obdržavati. Da ovo ima snagu zavazda, dokazujemo svojim potpisom. Dano kod rijeke Bosne, na mjetu koje se zove Bilino polje, 8. travnja (1203). Potpisujemo: Dragič, Ljubin, Dražeta, Pribiš, Ljuben, Radoš, Vladoš, ban Kulin, Marin, arhiđakon dubrovački. Zatim mi Ljubin i Dražeta po volji sve naše braće u Bosni i samoga bana Kulina, s istim gospodinom Ivanom kapelanom došavši k uzvišenom Emeriku, najkršćanskijem kralju Ugarske, u prisutnosti samoga kralja i časnog Ivana, nadbiskupa kaločkog, i Kalana, biskupa iz Pečuha, i mnogih drugih zakleli smo se u ime svih da ćemo ono što smo ugovorili čuvati, i ako Rimski crkva bude htjela od nas nešto drugo, uvest ćemo po katoličkoj vjeri. Učinjeno na Kraljevu otoku, 30. travnja (1203).⁶⁶

⁶⁶ Prijevod prema: F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Zagreb, 2003., str. 81, 83.

Milko Brković

DIPLOMATIC AND PALEOGRAFIC ANALYSIS OF BOLINOPOILA DECLARATION DATING FROM 1203

(Summary)

This document contains conventional parts such as the declarations issued by the Central European medieval offices. It contains the introduction or the protocol, then the text, the context or rather the corpus and then the conclusion or eschatocol. Within these three major units or major segments, there are basic diplomatic formulas or the integral parts of the declaration. Thus the protocol contains the formulas of date and title, the corpus contains the formula of narration and disposition, and the eschatocol has the formula of the witness, corroboration, oath, and completion. Relating the earlier neighboring offices, this declaration's structure is closest to the structure of the declaration issued by the medieval office of the Croatian popular rulers, and of the contemporary offices it is closest to the structure of the medieval Bosnian declaration issued by the Ban.

A brief diplomatic and paleographic analysis of the three dates of Bolinopoila declaration (*Actum apud Bosnam iuxta flumen loco qui vocatur Bolino Poili*) from our viewpoint is the following: *Actum apud Bosnam* is the integral part of the topographical or geographical date. This term in the declarations always derives from the name of the settlement in which the legal document was written. In our case, it was done in near the town of Bosna in the monastery (*loco*) called *Bolino Poilo* or perhaps *Bolina Poila*. With numerous examples in the documents, whose enumeration would take too much space, the same term *actum* is used again at the end of the same Bolinopoila declaration, and the meaning is identical (*Actum in Insula Regia*). The only difference is that above it is *apud* and here it is *in*. *Iuxta flumen* excludes the preposition *apud* and undoubtedly denotes the vicinity of a river, most probably the River Bosna, but it is not excluded that it could also be a small river near the town of Bosna, or Visoko as it is now called. *Loco qui vocatur Bolino Poili* – whereby *loco* denotes a community of monks or a monastery that the date itself defines as *Bolino Poilo*.

We consider that the main reason for the fact that most of the contemporary historians thought that the Bolinopoila declaration was issued near the town of Zenica and not near Visoko is that the *historiography did not know the toponym Bosna!*

This locality has been mentioned for the first time in the 1970s when it is somewhat vaguely referred to by Marko Vego and Đuro Basler, and then late Pavo Anđelić and Mladen Ančić, who have shed some more light on this locality.

If we would take a critical approach to both foreign and domestic sources on heresy after the Bolinopoila declaration, then our opinion may be summarized in the following way: on the basis of domestic sources, primarily the declarations issued by the Bosnian-Hum rulers and noblemen, the medieval Christians of Bosnia and of Hum were not the heretics since they did recognize all the sacraments. We have proved this comprehensively and in detail in another paper. They were from the very outset the true Christians, the followers of the Roman ritual, who, due to the linguistic and political reasons, were distanced from Rome by their Venetian and Hungarian secular rulers.